

YOZMA NUTQNI BAHOLASH JARAYONIDAGI O'QITUVCHILARNING KOGNITIV VA AFFEKTIV OMILLARI VA BAHOLASHDA YUZAGA KELADIGAN MUAMMOLAR

Ramazonova Feruzaxon Akbarovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti, dotsent v.b. Toshkent



[orcid:0009-0003-2641-5319](https://orcid.org/0009-0003-2641-5319)
e-mail: feruzamazonova@yandex.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada ikkinchi til sifatida ingliz tili (ESL) yozma nutqini baholash jarayonida o'qituvchilar subyektivligi va baholash izchilligiga ta'sir etuvchi omillar tadqiq etiladi. Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchilari faoliyati misolida o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, baholash jarayonida lingvistik aniqlikka haddan tashqari urg'u berish va baholash rubrikalarini turlicha talqin qilish asosiy muammolardan hisoblanadi. Tadqiqotda baholash sifatini oshirishda kognitiv (bilim va tahlil) va affektiv (shaxsiy munosabat va qarashlar) omillarning o'rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada o'qituvchilarning professional rivojlanishi, rubrika asosidagi maxsus treninglar va o'zaro akademik muhokamalarning baholashdagi tarafkashlikni kamaytirishdagi ahamiyati yoritilgan. Konseptual xarakterga ega ushbu ish yozma nutqni baholash tizimini standartlashtirish va mahalliy sharoitga moslashtirish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: ESL yozma nutqi, baholash subyektivligi, baholash rubrikasi, kognitiv omillar, affektiv omillar, o'qituvchilar treningi, baholash izchilligi.

Bugungi kunda yozma nutq ko'nikmalari ham akademik, ham professional faoliyatda yuqori darajada muhim hisoblanadi. Biroq, ushbu ko'nikmani baholash jarayoni subyektiv xususiyatga ega bo'lib, ESL (ingliz tili ikkinchi til sifatida) yozma ishlari baholarining turlicha qo'yilishiga va baholash jarayonidagi o'zgaruvchanlikka turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Yozma ishlarni baholash asosan professor-o'qituvchilar tomonidan amalga oshirilgani sababli, baholashda notekislik va subyektivlik yuzaga keladi⁹³.

Toshkent amaliy fanlar universitetida 7 hafta mobaynida O'qish va yozish amaliyoti darslarida yozish modulini baholash yuzasidan 5 nafar o'qituvchi faoliyati organildi. Ushbu tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, standartlashtirilgan ESL testing dasturlarida baholash rubrikasini talqin etish va baholash izchilligini ta'minlash masalasi o'qituvchilarni tayyorlash va bahodan foydalanish bilan bir qatorda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tajribali o'qituvchilarning baholash sifati novis (yangi) o'qituvchilarga nisbatan yuqoriroq bo'lsa-da, har ikkala guruhda ham baholashdagi tarafkashlik holatlari kuzatilishi mumkin. Ayrim o'qituvchilar boshqalarga nisbatan qat'iyroq baholab, lingvistik aniqlik (grammatik to'g'rilik, til me'yorlariga moslik) omiliga alohida urg'u berib, baholash shkalasida ko'rsatilmagan mezonlardan tez-tez foydalanishlari aniqlangan. Chunki o'qituvchilar baholash mezonlari va shkalasini ishlab chiqish jarayoniga bevosita jalb etilmagan bo'lib, ular e'tiborni asosan mazmundan lingvistik aniqlikka qaratadilar. Aynan ushbu jihat ESL yozma ishlarida nisbatan zaif tomon sifatida ko'riladi. Bundan tashqari, o'qituvchilar yozma nutqni baholash bo'yicha keng qamrovli guruh mashg'ulotlari asosida yetarli darajada o'qitilmagan bo'lishi mumkin hamda yozma nutq xususiyatlarini tahlil qilish bilan bog'liq ayrim muammolar mavjud.

Kelgusida o'qituvchilarning baholash mezonlari qanchalik, qanday usullarda va nima omillar ta'sirida vaqt davomida hamda turli kontekstlarda o'zgarishini aniqlashga qaratilgan chuqur tadqiqotlar o'tkazilishi zarur. Shuningdek, turli lingvistik, madaniy va professional muhit vakillari

⁹³ Barkaoui, K. (2010a). Do ESL essay raters' evaluation criteria change with experience? A mixed-method, cross-sectional study. *Tesol Quarterly*, 44, 310-357. Weigle, S. C. (2009). *Assessing Writing*. (C. J. Alderson, & B. Lyle F. Penyunt.) UK: Cambridge University Press.

bo'lgan o'qituvchilar ishtirokida, har xil yozma topshiriqlar asosida hamda turli baholash tizimlari doirasida replikatsion (takroriy) tadqiqotlar amalga oshirilishi lozim. O'qituvchilarning L2 darajasini baholash jarayonlari tahlili baholar o'rtasidagi tafovutlarni ochib berishi mumkin⁹⁴.

Baholash rubrikasi o'qituvchilarning yozma ishlarni baholash jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi⁹⁵. Rubrikaning murakkabligi o'qituvchilarning avvaldan shakllangan kognitiv tasavvurlari bilan bog'liq bo'lib, bu baholashdagi izchillikka ta'sir qilishi mumkin⁹⁶. Shu sababli test ishlab chiquvchilar va o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari konstruksiyani aniqroq belgilab beruvchi rubrikaning muhim elementlarini aniqlashi hamda baholash jarayonining kognitiv validligini ta'minlash maqsadida ballash tizimini soddalashtirish yo'llarini ko'rib chiqishlari lozim.

O'qituvchi tayyorlash jarayonida baholash rubrikasidagi barcha deskriptorlarga nisbatan o'qituvchilar qarashlarining uyg'unligini oshirish mumkin, biroq bu baholash natijalarining mutlaq izchilligini kafolatlay olmaydi. Shu sababli baholashni tashkil qilishda boshqa yordamchi vositalar, jumladan namunaviy ishlardan foydalanish va rubrikalarni maksimal darajada tatbiq etish zarur. Biroq trening boshlanishidan avval o'qituvchilarning rubrikadan foydalanish borasidagi tajribasi va ekspert darajasi o'rganilishi kerak.

Rubrika asosidagi trening o'qituvchilarning baholash ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi hamda u mahalliy sharoitlarga mos tarzda ishlab chiqilib tatbiq etilishi lozim⁹⁷. Shu bois yuqori yoki past ahamiyatli yozma testlar uchun o'qituvchilarni tayyorlash va sertifikatlash jarayonlari yo'lga qo'yilishi zarur. Tadqiqotlarga ko'ra, yangi tayyorlangan o'qituvchilar qisqa vaqt ichida to'g'ri baholashni o'rganib, tajribali o'qituvchilarga o'xshash natijalarga erishishlari mumkin⁹⁸.

L1 va L2 yozma nutq turlarining o'ziga xos jihatlarni inobatga olgan holda, baholash sifati bilan inshoning xususiyatlari o'rtasidagi munosabat har bir yozma baholash holatida individual xarakterga ega hisoblanadi. Shu bois kelgusidagi tadqiqotlar o'qituvchilarning qarorlarini kichik guruhlar doirasida tahlil qilishga, baholash jarayonlarini qayta ko'rib chiqishga hamda trenerlik kurslari orqali professional rivojlanishni kuchaytirishga qaratilishi lozim, bu esa mahalliy baholash vositalarini takomillashtirishga xizmat qiladi⁹⁹.

Shu asosda baholar o'rtasidagi tafovutlarni o'qituvchilar muhokamasi va kelishuvlari orqali kamaytirish mumkin. O'qituvchilar o'z mulohazalarini, rubrika talqinlarini muhokama qilishlari hamda umumiy ma'no yaratish jarayonida o'z xulosalarini shakllantirish uchun imkoniyat topadilar¹⁰⁰. Biroq kelishuv o'qituvchilar qat'iyligini kamaytirmaydi, ammo baholashdagi tarafkashlik darajasini pasaytiradi¹⁰¹. O'qituvchilar muhokamasi davomida ularning bilim darajasi, shaxsiy xususiyatlari, talaba mehnatini qadrlash darajasi hamda talabani tushunish qobiliyati namoyon bo'ladi¹⁰².

O'qituvchilarning yozma nutqni baholash bo'yicha bilimlari (kognitiv omillar) hamda affektiv omillari — shaxsiy sifatleri, munosabatlari, talabalarga bo'lgan e'tibori, baholash topshiriqlari va

⁹⁴ Kuiken, F., & Vedder, I. (2014a). Raters' decisions, rating procedures and rating scales. *Language Testing*, 31(3), 279-284.

⁹⁵ Barkaoui, K. (2010a). Do ESL essay raters' evaluation criteria change with experience? A mixed-method, cross-sectional study. *Tesol Quarterly*, 44, 310-357

⁹⁶ Joe, J., Harmes, J., & Hickerson, C. (2011). Using verbal report to explore rater perceptual processes in scoring: a mixed method application to oral communication assessment. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 18, 239-259.

⁹⁷ Lovorn, M. G., & Rezaei, A. R. (2011). Assessing the assessment: Rubrics training for pre-service and new in-service teachers. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 1-18.

⁹⁸ Attali, Y. (2016). A comparison a newly-trained and experienced raters on a standardized writing assessment. *Language Testing*, 33(1), 99-115. Lim, G. (2011). The development and maintenance of rating quality in performance writing assessment: A longitudinal study of new and experienced raters. *Language Testing*, 28(4), 543-560.

⁹⁹ Ghanbari, B., Barati, H., & Moinsadeh, A. (2012). Problematising rating scales in EFL academic writing assessment: voices from iranian context. *English Language Teaching*, 5(8), 76-90.

¹⁰⁰ Trace, J., Meier, V., & Janssen, G. (2016, October). "I can see that": developing shared rubric category interpretation through score negotiation. *Assessing Writing*, 30(3), 32-43.

¹⁰¹ Trace, J., Janssen, G., & Meier, V. (2017). Measuring the impact of rater negotiation in writing performance assessment. *Language Testing*, 34, 3-22.

¹⁰² Kim, S., & Lee, H. (2015). Exploring rater behaviors during a writing assessment discussion. *English Teaching*, 70(1), 97-121.

rubrika haqidagi tasavvurlari — baholash jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois mazkur maqola quyidagi uch yo'nalish bo'yicha asosiy tushuncha va tamoyillarni qisqacha yoritishni maqsad qilib qo'yadi:

1. Yozma nutqni baholashdagi o'qituvchilar duch keladigan muammolar;
2. Yozma nutqni baholashda o'qituvchilarning kognitiv omillari;
3. Yozma nutqni baholash jarayonidagi o'qituvchilarning affektiv omillari.

METODOLOGIYA

Mazkur maqola konseptual xarakterga ega bo'lib, kutubxona tadqiqoti (library study) asosida yozilgan. Tadqiqotni amalga oshirish jarayonida muhokama qilinayotgan mavzuga oid turli ilmiy jurnal maqolalari tahlil qilinib, sintez qilindi. Ko'rib chiqilgan manbalar yozma nutqni baholash bo'yicha nazariy ishlarni hamda o'qituvchilarning yozuvni baholashdagi muammolari, baholash jarayonidagi kognitiv omillari va affektiv jihatlariga bag'ishlangan so'nggi empirik tadqiqotlarni o'z ichiga oladi.

Nazariy ishlar o'qituvchilarning yozma nutqni baholashdagi **kognitiv** va **affektiv** jihatlarini, shuningdek, ushbu sohalarga tegishli asosiy tamoyillarni qayta ko'rib chiqish uchun mustahkam nazariy zamin yaratdi. Empirik tadqiqotlar esa mazkur sohadagi hozirgi ilmiy yo'nalishlarni aniqlash hamda kelgusida olib borilishi mumkin bo'lgan izlanishlar uchun metodologik yo'l-yo'riq vazifasini bajardi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yozma nutqni baholashda o'qituvchilarning muammolari

Ko'plab ingliz tili o'qituvchilari talabalarning insholarini baholash jarayonida o'zlariga yetarli darajada ishonch bildira olmaydilar. Shu sababli ularga qisqa muddatli treninglar orqali talabalarning insholarini izchil va adolatli baholash ko'nikmasini shakllantirish talab etiladi. Biroq bu vazifa oson emas, chunki baholash shkalalari tavsiflarining yetarli darajada shaffof bo'lmasligi o'qituvchilarning baholash samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biridir.

Reyting shkalalarini talqin qilish va qo'llash jarayoniga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri — bu o'qituvchilarning tajribasi, ya'ni yangi (novice) va tajribali raterlar o'rtasidagi farqidir. Ushbu omil yozma baholash bo'yicha eng ko'p tadqiq qilingan jihatlardan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, analitik shkalalar qo'llanilganda yangi va tajribali raterlarning baholashdagi qat'iylik darajasi o'xshash bo'lsa, holistik shkalalar qo'llanilganda tajriba omilining ta'siri kuchliroq seziladi. Boshqacha aytganda, raterlarning tajribasi baholash natijalariga qo'llanilayotgan shkala turiga qarab turlicha ta'sir etadi¹⁰³.

Shu bois raterlarni faqat pedagogik stajiga qarab tanlash har doim ham asosli emas¹⁰⁴. Turli tadqiqotlarda rater tajribasining o'rni turlicha baholangan bo'lsa-da, ko'pchilik olimlar baholash sifatini oshirishda raterlarni treningdan o'tkazish eng muhim omil ekanligini ta'kidlashadi¹⁰⁵.

Yozma baholashda o'qituvchilarning kognitiv omillari

Bugungi kunda ingliz tili o'qituvchilari ESL yozuvini baholash bo'yicha bilimlarini (kognitiv kompetensiyasini) rivojlantirishga majbur, chunki baholash jarayoni talabalarning yozishni o'rganishi va tahrir qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi zarur¹⁰⁶. Talabalar yozma ishlari baholanishi o'qituvchilar ish yukining asosiy qismini tashkil etadi hamda ularning

¹⁰³ Joe, J., Harmes, J., & Hickerson, C. (2011). Using verbal report to explore raterperceptual processes in scoring: a mixed method application to oral communication assessment. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 18, 239-259.

¹⁰⁴ Royal-Dawson, L., & Baird, J. (2009). Is teaching experience necessary for reliable scoring of extended English question? *Educational Measurement: Issue and Practice*, 28, 2-8.

¹⁰⁵ Lovorn, M. G., & Rezaei, A. R. (2011). Assessing the assessment: Rubrics training for pre-service and new in-service teachers. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 1-18.

¹⁰⁶ Hirvela, A. B. (2007). Writing scholar as teacher educator: exploring writing teacher education. *Journal of Second Language Writing*, 16(3), 125-128.

professional bilim darajasini belgilab beradi. Shu sababli o'qituvchilar tilshunoslik, diskurs va sosiolingvistika bo'yicha bilimlarga ega bo'lishi, yozma nutqni puxta baholay olishi zarur.

Biroq tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yetarli lingvistik bilimga ega bo'lish va baholashga ijobiy munosabatda bo'lish ham har doim sifatli baholash kafolati bo'la olmaydi. Tegishli treninglar, amaliy mashg'ulotlar va baholash dizayni bo'yicha bilimlar yo'q bo'lsa, o'qituvchilar baholashda qiyinchilikka duch keladilar¹⁰⁷.

Yozma baholashda o'qituvchilarning affektiv omillari

Sinprajakpol o'qituvchilarning baholashga munosabati, baholash jarayonining vaqt talab qiluvchi tabiati, o'quvchilarning past saviyasi hamda o'qituvchilarning o'zlariga bo'lgan ishonchi kabi affektiv omillar yozma baholash sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatishini aniqlagan¹⁰⁸.

Affektiv omillar o'qituvchilarning ingliz tili yozma baholash amaliyotiga bo'lgan munosabati, o'z-o'ziga ishonchi (self-efficacy) va baholashga nisbatan motivatsiyasi kabi jihatlar bilan ifodalanadi. Ushbu affektiv komponentlar ham baholash jarayonida talabalar ishlariga qo'yiladigan ballarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

XULOSA

Raterlarning kognitiv va affektiv omillari baholash sifatiga qanchalik ta'sir ko'rsatishi ularning shaxsiy va professional tayyorgarligi, baholashdagi tajribasi, tekshirilayotgan til darajasi, qo'llanilayotgan rubrikalar hamda baholash topshiriqlari (promptlar) bilan chambarchas bog'liqdir.

Shu sababli, raterlar (o'qituvchilar) o'zlarini yozma nutqni baholash metodologiyasi bo'yicha puxta bilimlar, ingliz tilining lingvistik xususiyatlarini chuqur anglash, hamda yozma baholash jarayoniga nisbatan ijobiy professional munosabat bilan qurollantirishlari zarur. Bu esa baholash jarayonining ishonchliligi va adolatligini ta'minlash hamda talabalar yozma nutq kompetensiyasini samarali rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Barkaoui, K. (2010a). Do ESL essay raters' evaluation criteria change with experience? A mixed-method, cross-sectional study. *Tesol Quarterly*, 44, 310-357.
2. Weigle, S. C. (2009). *Assesing Writing*. (C. J. Alderson, & B. Lyle F, Penyunt.) UK: Cambridge University Press.
3. Kuiken, F., & Vedder, I. (2014a). Raters' decisions, rating procedures and rating scales. *Language Testing*, 31(3), 279-284.
4. Joe, J., Harmes, J., & Hickerson, C. (2011). Using verbal report to explore rater perceptual processes in scoring: a mixed method application to oral communication assessment. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 18, 239-259.
5. Lovorn, M. G., & Rezaei, A. R. (2011). Assessing the assessment: Rubrics training for pre-service and new in-service teachers. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 1-18.
6. Attali, Y. (2016). A comparison a newly-trained and experienced raters on a standardized writing assessment. *Language Testing*, 33(1), 99-115. Lim, G. (2011). The development and maintenance of rating quality in performance writing assessment: A longitudinal study of new and experienced raters. *Language Testing*, 28(4), 543-560.
7. Feruza Akbarovna Ramazonova. (2025). Self-Assessment and Peer-Assessment of Language Learning. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 6(05), 18-21. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-06-05-04>
8. Ghanbari, B., Barati, H., & Moinzadeh, A. (2012). Problematizing rating scales in EFL academic writing assessment: voices from iranian context. *English Language Teaching*, 5(8), 76-90.

¹⁰⁷ Kuiken, F., & Vedder, I. (2014a). Raters' decisions, rating procedures and rating scales. *Language Testing*, 31(3), 279-284.

¹⁰⁸ Sinprajakpol, S. (2004). *Teachers' believe about language learning and teaching: the relationship between believes and practice*. Buffalo: University of New York.

9. Trace, J., Meier, V., & Janssen, G. (2016, October). "I can see that": developing shared rubric category interpretation through score negotiation. *Assessing Writing*, 30(3), 32-43.
10. Trace, J., Janssen, G., & Meier, V. (2017). Measuring the impact of rater negotiation in writing performance assessment. *Language Testing*, 34, 3-22.
11. Kim, S., & Lee, H. (2015). Exploring rater behaviors during a writing assessment discussion. *English Teaching*, 70(1), 97-121.
12. Royal-Dawson, L., & Baird, J. (2009). Is teaching experience necessary for reliable scoring of extended English question? *Educational Measurement: Issue and Practice*, 28, 2-8.
13. Hirvela, A. B. (2007). Writing scholar as teacher educator: exploring writing teacher education. *Journal of Second Language Writing*, 16(3), 125-128.
14. Kuiken, F., & Vedder, I. (2014a). Raters' decisions, rating procedures and rating scales. *Language Testing*, 31(3), 279-284.
15. Sinprajakpol, S. (2004). Teachers' believe about language learning and teaching: the relationship between believes and practice. Buffalo: University of New York.